

POVEZANOST HRVATSKIH ZEMALJA U RANOM SREDNJEMU VIJEKU I LOKACIJA BITKE NA GVOZDU 1097. GODINE

Ivo Goldstein

Članak problematizira povezanost hrvatskih zemalja od 9. do 12. st. u političkom, gospodarskom, prometnom i kulturnom pogledu. U drugom dijelu, nasuprot većini historičara, smatra da se bitka između kralja Petra i Mađara 1097. godine odigrala na Zrinjskoj gori na Banovini.

Prostor ranosrednjovjekovne Hrvatske dijelio se na Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju, pri čemu je Dalmacija predstavljala uzak priobalni pojas uz istočni Jadran, Hrvatska prostor u zaleđu prema sjeveru i zapadu, a Slavonija prostor od Kupe i Save na sjever, sve do Drave. Kako je središnja vlast u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj samo u iznimnim prilikama bila jaka, a u pravilu isuviše slaba da se nametne udaljenijim područjima, to je do izražaja dolazio partikularizam - on se ponajprije očituje na primjeru ova 3 povijesna naziva (ili zemljopisne cjeline). Stoga je logično postaviti 2 pitanja, prvo povijesti, a drugo historiji (kao znanosti o povijesti): da li postoje kontinuirane veze između Slavonije, Hrvatske i Dalmacije? Koje su razlike i u čemu su sličnosti između njih, e da bi one tvorile jedinstven prostor ranosrednjovjekovne Hrvatske ili barem jedinstven hrvatski kulturni ili etnički prostor? Problem za historičare sastoji se u slijedećem: ako veze i sličnosti ne postoje, ili u najmanju ruku, o njima nema izobilnih podataka, može li se ipak govoriti o jedinstvenom prostoru?

U hrvatskoj historiografiji o ovoj se temi vrlo rijetko raspravljalo, jer je većina historičara pretpostavljala državno jedinstvo. Da bi to potvrdili, većina je prešutno poštovala dogovor da se Slavonija naziva »Panonska Hrvatska«, a prijadranski krajevi »Dalmatinska Hrvatska«. Iznimka je bila N. Klaić, ali se njezine mnogobrojne rasprave odnose ponajprije na političke veze i jedinstvo države, a manje na svakovrsnu »povezanost«¹.

Kada se govorilo o vezama i, konačno, o spajanju Dalmacije i Hrvatske u jedinstvenu cjelinu, historičari su pod tim prvenstveno podrazumijevali vlast hrvatske države nad bizantskom Dalmacijom i raspravljajući o 10. i 11. stoljeću, razmišljali prilično shematski. Pitali su se doslovno - tko je vladao

¹N. Klaić, Lika u srednjem vijeku, Izdanja HAD 1, Lika, Zagreb 1976, 119-25. Ista, O Pokuplju kao vjekovnoj krajini između Jadrana i Panonije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 10, »Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području« Zagreb 1986, 189-97. Ista, Pogled na razvitak srednjovjekovne Slavonije (od Ljudevita Posavskog do bune 1573. godine, Izdanja HAD 2, »Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj« Zagreb 1978, 223-9.

Dalmacijom? - pa su i odgovarali, na temelju više ili manje skladno poredanih dokaza, s »Hrvatska« ili »Bizant«². Čini se da se pri tome isuviše inzistiralo na nečemu što je dio današnjih, suvremenih odnosa i stanja u kojima je najvažniji formalno-pravni čimbenik - da li je neka država potpisala ili izdala povelju, izjavu, neki drugi dokument, čime se odriče ili prisvaja određeno područje³. Vrlo se malo i očito nedovoljno uzimala u obzir konkretna situacija: bizantska je vlast iz Carigrada bila tijekom 600 godina (6-12. stoljeće) na istočnojadranskoj obali ponajviše teoretska. Dolasci bizantske mornarice bili su rijetki⁴, kopnenih odreda još rjeđi, a bizantski službenici iz dalmatinskih gradova samo su povremeno odlazili u Carigrad, kao što su činili carski službenici u Istri - konzuli (hipati) - da bi bili potvrđeni u Carigradu⁵, ili arhont i toparh Dalmacije Dobronja koji u prvoj polovini 11. stoljeća 2 puta boravi u Carigradu⁶. Oni iz Carigrada još su rjeđe stizali do Dalmacije - između ostalih, to su morali biti i informatori cara Konstantina VII Porfirogeneta koji su u prijestolnicu slali izvještaje s dalmatinskih strana.

Iako je, dakle, komunikacija između Dalmacije i njezina vrhovnog gospodara u Carigradu bila relativno slaba, ipak je ona u teoretskom smislu bila zemlja bizantskog cara - stanovništvo je održalo osjećaj »pokornosti« (δουλεια) caru i »zajedništvu« - (οικεωθω) unutar bizantske ekumene duboko u drugu polovinu 11. stoljeća⁷. Kada je hrvatski vladar uznastojao podvrći Dalmaciju ili barem neke njezine dijelove, uspjeh nije mogao biti brz, a još manje potpun. Ako se iz hrvatske perspektive radilo o osvajanju, iz bizantske je to bio proces raspadanja teme odnosno katepanata. Međutim, razgrađivanju bizantske vlasti pridonosile su i zemljopisne karakteristike bizantske Dalmacije u kojoj su, bez obzira na bizantsku »talasokraciju«, gradovi i otoci uglavnom bili prepušteni sami sebi, međusobno slabo povezani. Zbližavala ih je kulturna tradicija i more⁸. Međutim, kako se od 9. stoljeća nadalje Hrvati sve intenzivnije naseljavaju teritorij bizantske Dalmacije, tako se i hrvatska Dalmacija i hrvatsko zaleđe sve više stapaju u jedinstveno etničko i kulturno područje. Na taj će način otpor političkom vrhovništvu Hrvatske ipak postajati manji, iako valja uzeti u obzir da, uz mnogobrojne veze i zajedničke interese stanovnika priobalnih gradova i zaleđa između njih oduvijek postoji antagonizam i suparništvo, potican stoljetnim sporovima i razlikama, a on se vrlo dobro očituje u kronici Tome Arhidakona: »Splicani

²Vidi, o tome opširno, F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1925, 520 i d.; A. Dabić, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb 1940, 81-2; J. Ferluga, Vizantijska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 120 i d.

³Takvo shematizirano presuđivanje odbacuje i T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje između tradicionalne i društvene povijesti, HZ 40, 1987, 328.

⁴Prvi je bio onaj za bizantsko-ostrogotskog rata polovinom 6. stoljeća, potom drugi, početkom 9. stoljeća, za bizantsko-franačkog rata, treći 1091. kada je zakratko stigao carski sebast Gotfrid Melfski (Šišić, Povijest, 611-2.), da bi četvrti uslijedio tek 1165. godine, kada je u Dalmaciju stigla bizantska vojska pod zapovjedništvom Ivana Duke - vidi, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, Beograd 1971, 87-8; Ferluga, Uprava, 132-4; I. Goldstein, Bizant na Jadranu, Zagreb 1992, 19 i d., 150 i d.; Isti, O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali, Radovi ZHP 24, 1991, 5 i d.

⁵L. Margetić, O nekim pitanjima Rižanskog placita, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 43(4), 1993, 432-3; N. Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972, 11.

⁶Viz. izv. III, 203-5. Tog su Dobronju neki istraživači (vidi, Ferluga, Uprava, 44, 62-4; Klaić, Povijest, 120; N. Klaić, Povijest grada Trogira II/1, Trogir 1985, 16-9.) poistovjećivali s Grgurom, zadarskim priorom i strategom (vidi, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, Zagreb 1967, 45, 69-71, 107-8), a suprotno dokazivao S. Antoljak, Zadar za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, Radovi FF Zadar 14-5, 1975-6, 28-9, (takoder, S. Antoljak, Hrvati u prošlosti, Split 1992, 267-84. T. Burić, Tko je bio prokonzul trogirskoga natpisa, SHP 20, Split 1990, 239-49, dokazuje da bi nepoznati prokonzul (EGO PROCON(sul) - vidi, sliku, 241.) s trogirskih ulomaka mogao biti zadarski prior Madije (Majo), otac ili djed Grgurov.

⁷Detaljno, I. Goldstein, O naravi, 5-12; Isti, Bizant, na raznim mj.

⁸Vidi, Ferluga, Uprava, 40; Isti, Vizantija i Zadar, Zadarska revija 2-3, Zadar 1967, 129-145.

su mrzili ... okušati vlast čovjeka Slavena ... bio je čovjek izopačena uma i nadut od prevelike oholosti...»⁹

Razgradnji bizantske teme Dalmacije pridonosili su i društveno-ekonomski procesi u samim gradovima - u njima je sve više jačao patricijat kojem je bilo u interesu da se tema što više decentralizira, a potom i potpuno razbije, kako bi oni u gradovima priskrbili što više vlasti¹⁰. Stanje u gradovima bilo je komplicirano - moglo se dogoditi da bi neki od njih mogao u jedinom trenutku priznati vlast hrvatskog vladara, ali to uopće nije značilo da se takav postupak ne bi mogao obesnažiti ili nepoštivanjem preuzetih obveza ili priznavanjem vlasti nekog drugog subjekta. Naravno, takvo ponašanje nije ni po čemu obavezivalo susjedne gradove, pa se stvara vrlo raznolika situacija koju je vrlo često nemoguće uopćiti, osim onog glavnog: da je, uz sve zastoje i vraćanja na staro, proces odbacivanja bizantskog vrhovništva bio iznimno spor i da je trajao desetljećima. To znači da se dalmatinski gradovi i nisu baš dragovoljno odricali bizantskog vrhovništva. Oni su se prilagođavali realnim odnosima - priznavali bi onu vlast koja bi ih u najvećoj mjeri štitila, a u najmanjoj mjeri oduzimala političku autonomiju. Stoga im je sigurno bilo bolje biti pod vrhovništvom udaljenog cara nego li hrvatskog vladara iz zaleđa čiji su gospodarski, politički i drugi interesi često znali biti i dijametralno suprotni.

Ovo su dijelom razlozi zbog kojih se u izvorima javljaju nesuglasja o tome tko posjeduje vlast nad dalmatinskom obalom - to je odraz vrlo kompliciranog i difuznog procesa kojeg je nemoguće preciznije rekonstruirati na temelju malo broja poznatih činjenica. Osim toga, mnogo je ovisilo o trenutnom odnosu snaga, pa su od 1069. godine određena suverena prava nad Dalmacijom imali hrvatski kraljevi, iako se i dalje virtuelno smatralo da taj teritorij pripada Carstvu¹¹. Ipak, već se u ispravama nastalima u doba Zvonimira, bez obzira na to da li su neke čak i krivotvorine, a neke nisu poznate u autentičnom obliku, bizantski car spominje samo iznimno¹². U osorskom se Exultetu koji je nastao ili 1071. ili 1080. godine u tamošnjem samostanu sv. Nikole, slavi osim bizantskog cara i »naš kralj«, što se, dakle, odnosi ili na Petra Krešimira IV ili na Zvonimira, a očigledno govori o određenim ingerencijama dviju vlasti na istom prostoru u isto vrijeme¹³.

Hrvatski vladari druge polovine 11. stoljeća darivali su zemlju samostanima u dalmatinskim gradovima, ili ako su isprave falsificirane i darivanja nije bilo, samostani su pripisivali hrvatskim vladarima darivanje. Tumačili ga na jedan ili drugi način, ovaj je proces iznimno važan. Naime, jasno je da su hrvatski vladari postali važan čimbenik u životu dalmatinskih gradova i da njihovu vlast, teoretsku ili praktičnu, na teritoriju gradskih agera ili odmah do njih, neke društvene snage (u ovom slučaju crkvene) nisu mogle, a ni htjele zaobilaziti.

U diskusiji o tome kako su hrvatski vladari podvlastili bizantsku Dalmaciju jedan od bitnih dokumenata bila je darovnica za otok Maun. Nju je izdao Petar Krešimir IV, ali ima mišljenja da ona u danas poznatom obliku ne

⁹Toma Arhidakon, *Kronika*, prev. V. Rismondo, Split 1977, 64.

¹⁰Vidi, Klaić, *Povijest*, 337 i d.

¹¹Ferluga, *Uprava 120-1*; Šišić, *Povijest*, 523; Dabinović, *Pravna povijest*, 81-2.

¹²Radi se o dvije isprave u prijepisu Polikoriona samostana sv. Ivana Rogovskog (CD I, 146, 147), datirane 1076-7. godinom.

¹³V. Novak, Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VII-XII stoljeća, *Radovi Zadar 3*, 1957, 47-48; A. Badurina, *Osorski evanđelistar*, Izdanja HAD 7, Zagreb 1982, 201-5; Klaić, *Povijest*, 377-8, datira podatak 1081. godinom.

može biti autentična¹⁴. Budući da se carski katepan spominje kao jedan od svjedoka na kraljevu dvoru, smatralo se da je upravo tada dalmatinski katepanat podvrgnut vlasti hrvatskog kralja. Štoviše, išlo se još dalje - tvrdilo se da je do takve promjene u vrhovništvu došlo pristankom Bizanta¹⁵. Uzimajući u obzir razvoj situacije u 11. stoljeću, očigledno jest da između hrvatskog vladara i bizantskih teritorija na istočnoj obali Jadrana doticaji i koegzistencija vremenom postaju sve intenzivniji, pa da ni suradnja hrvatskog kralja i bizantskog katepana nije nemoguća. Sve to ne mora značiti da je hrvatski kralj definitivno zagospodario Dalmacijom, jer je pitanje i koliko je stvarnu vlast mogao imati bizantski katepan na čitavom području teme Dalmacije. U mnogim su ispravama Petar Krešimir IV i Zvonimir nazivani kraljevima Hrvatske i Dalmacije, ali to ne znači da su uistinu držali vlast u svakom dijelu Dalmacije. Lokalni moćnici i regionalni interesi razgradili su bizantsku, ali sigurno nisu dozvoljavali ni hrvatskoj vlasti da se odmah konsolidira. Stoga se čini kako je Hrvatska, otprilike od 1025. godine počela u slijedećih 70-ak godina proširivati kako prema Panoniji, tako i na čitavu obalu¹⁶. No, bilo je u vraćanja na staro: Bizant je zakratko ponovo zavladao istočnojadranskom obalom 1091. godine¹⁷, jer tada, između ostalog, Zadranici opet datiraju isprave po bizantskim carevima¹⁸.

Kada se raspravljalo o povezanosti panonskih i priobalnih dijelova Hrvatske uglavnom se nastojalo dokazati da je postojalo jedinstvo države, odnosno, da je Tomislav početkom 10. stoljeća zaposjeo panonske predjele. Čini se da za takve tvrdnje nema pravih argumenata, jer je nepobitna činjenica da nijedan izvor ne kazuje eksplicitno da je Tomislav »osvojio« ili »pripojio« »Panonsku Hrvatsku«. Štoviše, ni u jednom se izvoru ne manifestira neki lom koji bi karakterizirao Tomislavovo doba, pa time posredno potvrdio zaposjedanje Slavonije. Na splitskim saborima, doduše, Grguru je ponudena i sisačka biskupija, jer u njoj nije stolovao nitko. Stoga bi se zapravo moglo pretpostaviti da prave vlasti splitske metropolije nije u Sisku ni bilo, pa da nije bilo ni neposrednih političkih veza između Splita i Siska. Ironiziranje odluke kojima se ninskom biskupu daje mogućnost da ode u Sisak, navodi na zaključak da mu se nudi nešto što se ni ne može dobiti¹⁹.

Anonimni notar kralja Bele²⁰ priča kako su ugarski vojskovođe u 10. stoljeću zauzeli »castrum Zabrag« - Zagreb, te Požegu i vukovsku utvrdu. Iako je kronika prilično nepouzdana, pa većinu podataka odbacuje i mađarska historiografija, ipak se može vjerovati činjenici da su Mađari osvojili neka mjesta u Slavoniji²¹. Ma kako dugo trajala, čini se da je mađarska vlast bila

¹⁴Vidi, Klaić, Povijest, 345. Vidi i ista, Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka 15. stoljeća, Zbornik »Zadar« Zadar 1964. Detaljno, V. Novak, Mare nostrum dalmaticum, Radovi JAZU Zadar 16-17, Zadar 1969, 405 i d., te J. Štibišić, Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069, Pomorski zbornik 7, Zadar 1969.

¹⁵Šišić, Povijest, 522-4; Ferluga, Uprava, 103-4, tvrdi da je »posle 1069. godine Dalmacija prešla pod Hrvatsku, ali s pristankom Vizantije... o neposrednoj vlasti Vizantije u Dalmaciji nema ni govora... međutim, Vizantija je i dalje smatrala ovu oblast svojom i mešala se u pitanja neposredne pripadnosti Dalmacije...«

¹⁶O tom složenom procesu postoji obimna literatura: opširno, Šišić, Povijest, 522-4; Klaić, Povijest, 334-47; Dabinović, Povijest, 76 i d.; Ferluga, Uprava, 102-19; L. Margetić, Uzmak Bizanta na Krku sredinom 11. stoljeća, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 4/1983, 79-95. Međutim, u budućnosti bi ga trebalo promatrati manje kao politički, a više kao etnički, kulturni i psihološki proces stapanja dvaju politikuma, o čemu se prilično malo vodilo računa.

¹⁷Vidi, Šišić, Priručnik, 303; Šišić, Povijest 612 i d.; Opširno, J. Ferluga, L'amministrazione bizantina in Dalmazia, Venezia 1978, 244 i d.

¹⁸CD I, 200.

¹⁹Iscrpna analiza, u: I. Goldstein, O Tomislavu i njegovu dobu, Radovi IHP, 19, 39 i d.

²⁰Tekst donesen u Vj. Klaić, Slavonija od X do XIII stoljeća, Zagreb 1882, 14-5.

²¹U ovoj se kronici po prvi puta u povijesti spominje ime Zagreb. Zagreb tada postoji, jer je do kraja 11. stoljeća naselje na području brežuljaka Gradeca i Kaptola moralo je narasti do prilične veličine, jer

ograničena na držanje tih mjesta. U ravničarskim panonskim krajevima posjedovanje nekog teritorija nema velikog značenja - oni su prohodni za konjicu, pa stoga lako osvojevi. Važno je zauzeti naseljena mjesta, odnosno, utvrde²². Za ostali teritorij, kao i za druge utvrde, može se pretpostaviti da je bio neovisan o Mađarima. Da su zauzeli još nešto, anonimni bi notar to zabilježio. Uostalom, vlast Mađara u prvoj polovici 10. stoljeća ni u samoj Ugarskoj nije bila čvrsta, a proces pretvaranja Mađara u stabilni sesilni element koji nije više tako podložan lutanjima i pljački počinje ubrzanije teći tek nakon bitke kod Lechfelda (Leško polje) 955. godine.

Da li je Slavonija bila hrvatska pokrajina? Sigurno nije bila mađarska, ali da su je nastavali isključivo Hrvati-Slaveni ne može se decidirano tvrditi. Dosadašnje antropološke analize svjedoče o izrazitoj etničkoj heterogenosti²³, pri čemu je, na primjer, u populaciji pokopanoj između 650. i 800. godine udio mongolske populacije (dakle, tada Avara) ispod 10%²⁴. Utvrde koje spominje izvor Mađari su morali od nekoga osvojiti i preuzeti, a to su svakako bili Slaveni-Hrvati. »Od Hrvata koji su došli u Dalmaciju, odvoji se jedan dio i zavlada Ilirikom i Panonijom«²⁵. Dvojbeno je kojem vremenu valja pripisati ovu vijest Konstantina Porfirogeneta, ali je očigledno u Slavoniji, uz slavensko stanovništvo, bilo i Hrvata, a oni su vjerojatno održavali neke veze s Hrvatima u Dalmaciji²⁶. Takvu pretpostavku potvrđuje daljnje carevo izlaganje: »imali su nezavisnog arhonta, koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske«²⁷. Karakteristično je da je uprijebljen imperfekt (eihon arhonta auteksusion) da bi se naglasilo kako je vladavina neovisnog arhonta potrajala. Car-pisac u drugom dijelu rečenice jasno razlikuje panonskog arhonta od hrvatskog, a u daljnjem tekstu ničim ne demantira postojanje i u suvremenosti tog panonskog arhonta. Nigdje ne kaže da su panonski i hrvatski arhont postali jedna osoba - da su se Panonija i Hrvatska (Dalmacija) ujedinile. Tako se može zaključiti da je u Slavoniji postojala hrvatsko-slavenska arhontija u vrijeme Tomislava. Središnja vlast panonskog arhonta bila je vrlo slaba, što je i prirodno. Panonski se teritorij nije ni mogao podvrgnuti nekoj čvršćoj vlasti, jer su komunikacije bile isuviše slabe, a instrumenti državne sile u takvim okolnostima nedostatni. Budući da je Slavonija na periferiji i mađarske i hrvatske arhontije u Dal-

---

se inače u njemu ne bi osnivala biskupija. Na sjevernom dijelu Gradeca, odnosno na mjestu današnjeg Popova tornja i samostana klarisa postojalo je naselje od oko 1000. pr. Kr., pa sve do 2. ili 1. st. pr. Kr. (Vidi, N. Majnarić - Pandžić, Prapovijesna naselja na Gradecu, Zagrebački Gradec 1242-1850, Zagreb 1994, 1-12. Istraživanja su nastavljena, a vode ih prof. dr. Nives Majnarić - Pandžić, prof. Marija Šmalcelj te doc. dr. Aleksandar Durman, sve do 1994. godine, te im zahvaljujem na dodatnim informacijama.), ali ne i u nekoliko slijedećih stoljeća. Izgleda da je do ponovnog naseljavanja lokaliteta i podizanja utvrde došlo u kasnoj antici ili u ranom srednjem vijeku: neki ostaci drveta pronađeni u bedemu prema istočnoj strani brda (prema današnjim ulicama Radićevoj i Tkalčicevoj) datirani su metodom C 14 u godinu 679, a drugi, pronađeni dvadesetak metara jugoistočnije, na mjestu nekadašnjeg samostana klarisa, u godinu 1171 (za obje informacije koje još nisu objavljene zahvaljujem doc. dr. A. Durmanu.). Iako nema drugih nalaza toga doba, logično je pretpostaviti da su oni jednostavno uništeni, »zbrisani« intenzivnom izgradnjom koja je uslijedila u 12. i kasnijim stoljećima. Na taj su način demantirane teze da je utvrda bila »na jugoistočnom dijelu brda« (N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb 1982, 22.) ili da su stanovnici naselili brdo Gradec tek nakon 1242. godine (I. Kampuš, Prilog pitanju postanka varoši Gradeca kraj Zagreba, HZ 18, 1965, 129-140; I. Kampuš - I. Karaman, Tisućljetni Zagreb, Zagreb 1975, 26.)

²²O tome detaljnije: I. Goldstein, Grad Norik kod Prokopija, Istorijski glasnik, 1-2, Beograd 1982, 33-4.

²³G. Pilarić, Fenotipske značajke bjelobrdskih lubanja iz ranog srednjeg vijeka, Arheološki radovi i rasprave 6, Zagreb 1968, 263-91.

²⁴M. Šlaus, Kranimetrijska i paleopatološka analiza muških populacija iz 2 avaroslavenska lokaliteta: Privlake i Starih Jankovaca, magistarski rad, neobjavljeno, Zagreb 1992.

²⁵Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, Corpus fontium historiae Byzantinae, Dumbarton Oaks 1967, 30/74-6; Viz. izv. II, 31; Klaić, Izvori, 5.

²⁶Vidi, Viz. izv. II, na i. mj., i tamo citiranu lit.

²⁷DAI 30/76-8; Viz. izv. II, 31-2.

maciji, ni one nisu imale snage podvlastiti ovo područje. Mađari su to pokušali u 10. stoljeću, pa opet krajem 11, kada u Slavoniji nisu ni izveli prvenstveno snažnim političkim djelovanjem, već gospodarskom, etničkom i civilizacijskom bliskošću koja se jasno manifestira u slijedećim stoljećima.

»Hrvati gorama graniče s Turcima«²⁸, tvrdi Konstantin Porfirogenet, a mnogi su historičari nastojali su te »gore« identificirati kao Kalnik i Bilogoru²⁹. Jedino izrazito gorje između Jadrana i središnjih dijelova Panonske nizine (koje nastavaju Mađari) su Dinaridi. Kalnik i Bilogora jedva dosežu visinu od 600 m, a kroz njih prolaze, relativno lako i mnoge komunikacije. Dinaridi su viši, a i mnogo širi. Prijevoji skoro dostižu visinu najviših vrhova Kalnika i Bilogore. Za promatrača izvana, ako uopće i zna da postoje Kalnik i Bilogora, svi su ovi odnosi još i više na strani Dinarida.

Međutim, sve to ne znači da je hrvatsko-mađarska granica na Dinaridima. Logično je pretpostaviti da promatrač s Jadrana nije znao za Kalnik i Bilogoru, jer mu nisu bile poznate ni druge pojedinosti zemljopisa Panonske nizine³⁰. Po njemu, preko Dinarida prostirala se ravnica kojom su vladali pretežno Mađari. Područja pod vlašću nekog hrvatskog (ili panonskog) arhonta, kojeg i informator Konstantina Porfirogeneta spominje, bila su ipak relativno mala u odnosu na čitav ravničarski prostor i smještena na rubu nizine. Zato je i carev izvještač mogao staviti mađarsko-hrvatsku (ali to se odnosi na granicu »Dalmatinske Hrvatske«) granicu na Dinaride, a da nije u biti puno pogriješio.

Ovdje opisano stanje vjerojatno se održalo, izuzev u trenucima mađarskih upada i kratkotrajnijih osvajanja, sve do druge polovine 11. stoljeća, kada se Hrvatska protegla od Jadrana pa duboko u Panoniju, možda čak i do Drave.

Dakle, budući da nije bilo političkog jedinstva, o kakvim se vezama može govoriti? Uostalom, čak i da je postojala jedinstvena država, značaj tog ujedinjenja u ranosrednjovjekovnom realitetu ne valja preneglašavati. Vladareva bi vojska došla, sakupila porez, i otišla, a ostavljeni podanici često su potom zaboravljali, pogotovo ako im je to odgovaralo, i tko im je vladar, sve dok ih on ne bi ponovo snagom svojeg oružja podsjetio na tu činjenicu.

O vezama panonskog i dalmatinskog dijela Hrvatska morali bi svjedočiti prvenstveno arheološki nalazi, jer oni potvrđuju ili demantiraju kulturne i trgovačke veze. No, njih je isuviše malo da bi se o tome bilo što moglo sigurnije zaključiti. Zna se da je u ranom srednjem vijeku kod Vrbljana na Savi, na logičnom prijelazu prema jugu, stajao »castrum«. U blizini Velike Kladaše, upravo na pravcu tog puta prema Dalmaciji, pronađena je naušnica avarskih obilježja. Konačno, kod Golubića, samo koji kilometar sjeverno od Knina, pronađene su matrice za otiskivanje³¹ datirane početkom 7. stoljeća. Karolinški mačevi, uvezeni s prostora današnje Njemačke, pronađeni su na širokom prostoru od porječja Drave preko Like do istočne Hercegovine (okolica Stoca)³². Ovi podaci ne govore, međutim, ni o intenzitetu veza, ni o povremenim intenzifikacijama ili krizama. Na temelju pisanih izvora može se zaključiti da se početkom 9. stoljeća i u Panoniji i u Dalmaciji odvijaju mnoga zbivanja. Vrlo je karakteristično da vijesti iz te 2 udaljene regije

²⁸DAI 13/4-5.

²⁹Prvi je to činio I. Kukuljević - Sakcinski, Tomislav, prvi kralj hrvatski, Rad JAZU 58, Zagreb 1878, 1-52.

³⁰Primjerice, Toma Arhidakon u 13. stoljeću iskazuje dobro poznavanje zemljopisa prijadranskih krajeva, ali su njegova znanja sve slabija što se dublje ulazi u unutrašnjost Hrvatske - vidi, Toma, na raznim mj.

³¹J. Korošec, Ostava brončanih matrica za otiskivanje u Biskupiji kod Knina, Starohrvatska prosvjeta 6, III. ser., 1958.

³²Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, SHP 11, III. ser., 1981. 11.

stižu skoro istovremeno: na Jadranu, u neposrednoj blizini Hrvatske, odvija se bizantsko-franački rat, sve se bolje organizira hrvatska država na tom prostoru na čelu s Bornom i nasljednicima, a u Panoniji se uspostavlja franačka vlast i jedna od slavenško-hrvatskih velmoža, ujedno i franački knez, postaje Ljudevit Posavski. Cinjenica jest da i dalmatinski i panonski dio Hrvatske istovremeno doživljava konjunkturu: u kojoj su mjeri ta dva procesa povezana? U kojoj je mjeri taj napredak posljedica unutrašnjeg razvoja, sazrijevanja hrvatskog društva tijekom 7. i 8. stoljeća, a u kolikoj pritiska izvana i nazočnosti Bizanta i Franaka na hrvatskom prostoru? Da bi hrvatska društva u Panoniji i Dalmaciji uopće bila sposobna prihvatiti zasade suvremene civilizacije, ona su već i prije morala doseći određenu razinu razvoja. Dugotrajni i naoko nevidljivi procesi sazrijevanja hrvatskog društva u 7. i 8. stoljeću, vrlo se jasno počinju očitovati početkom 9. stoljeća. Konačno, logično je da je i taj vanjski pritisak - Franaka i Bizanta (očigledno i u Panoniji i u Dalmaciji skoro istovremen) - rezultira novim poticajem unutrašnjem razvoju - jer, kada su vojske i stranci dolazili, nisu se samo sukobljavali nego su, u dužem razdoblju, donosili i svoju robu, novac, novu kulturu koju je ponajviše karakteriziralo kršćanstvo.

Ljudevit Posavski održavao je s okolnim krajevima intenzivne odnose. Kada se pobunio protiv franačke vlasti, nastojao je pridobiti na svoju stranu knezove i narode okolnih krajeva, ali nije uspio pobuniti Bornu koji je, izgleda, između pokornosti franačkom caru (pohodio ga je godine 818) i neizvjesnosti saveza s Ljudevitom, izabrao ono prvo³³. Zašto je tako učinio, može se samo nagađati. Vjerojatno mu je bilo u interesu čuvati franačko prijateljstvo, jer je na granicama imao mnogo opasnijeg i stalnog protivnika - bizantsku Dalmaciju. S njom je bilo sporova i odmah po zaključenju Aachenskog mira 812. godine, ali i kasnije.

Ljudevitova je pobuna izazvala pomutnju među hrvatskim prvacima, pa im je bilo teško svrstati se uz jednu od sukobljenih strana. U trenutku kada se sukobio s Bornom, od Ljudevita se čak odmetnuo i njegov tast Dragomuž. S druge strane, čini se da je Bornin ujak Ljudemisl prvo bio pristao uz Ljudevita, kada mu se ovaj došao skloniti, ali se predomislio (ili je od početka hinio stvarne namjere), pa je Ljudevita i ubio (no, to se dogodilo 822. godine). Sve to svjedoči o tome kako je komunikacija između područnih gospodara bila prilično jaka i neometana³⁴.

Godine 819. sukobili su se na Kupi Ljudevit i Borna. Borna je, dakle, iz Dalmacije došao do Kupe, a da to franački ljetopisac (odnosno, njegov panonski informator) uopće ne smatra neobičnim. Ljudevit je pobijedio i potom iz Panonije provalio u Dalmaciju. Pustošio je po Borninoj zemlji, ali Bornu, zaklonjena u zamak, nije uspio uhvatiti³⁵.

Konačno, kada je Ljudevit bio prisiljen bježati 821. godine, bježao je prema Dalmaciji - prvo je došao u Srb, u blizinu izvora Une, a zatim je produžio prema jugu, gdje ga je ugostio Ljudemisl i ubio³⁶. Zašto bijeg baš u tom pravcu? Zbog toga što je mislio da je tamo najsigurniji od Franaka? Kako bilo da bilo, očigledno su između Ljudevitova i Bornina područja, dakle, između Panonije i Dalmacije, veze bile prilično intenzivne i razvijene. O tome posredno svjedoči i podatak u Trpimirovoj darovnici iz nešto kasni-

³³Annales Regni Francorum (et Annales qui dicuntur Einhardi) - ed. G. H. Pertz - F. Kurze, u SS rer. germ. in usum scholarum, Hannoverae 1895, za god. 818; F. Rački, Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1977, 320; Klaić, Izvori, 16.

³⁴Annales, za god. 822; Rački, Documenta, 327; Klaić, Izvori, 18.

³⁵Annales, za god. 819; Rački, Documenta, 322-3; Klaić, Izvori, 17.

³⁶Annales, za god. 822; Rački, Documenta, 327; Klaić, Izvori, 18.

jeg vremena - iz 852. godine, u kojoj se splitska crkva proglašava »metropolom sve do obale Dunava i gotovo po čitavom kraljevstvu Hrvata«³⁷, što znači da postoji, ako ništa drugo, barem svijest o tome da panonski prostori jesu hrvatski.

U 10. stoljeću dolazilo je do prodora Mađara, a u 11. stoljeću, pogotovo u drugoj polovini, Mađari se ponovno sve intenzivnije uključuju u zbivanja na hrvatskom prostoru, pa se i veze između Panonije i Dalmacije intenziviraju.

Razlozi buđenja mađarskog interesa jest činjenica da je prihvaćanjem krune sv. Stjepana godine 1000. Ugarska je ušla u evropski civilizacijski krug, a do kraja 11. stoljeća, stvaranjem jake središnje vlasti i osvajanjima po uzoru na evropske feudalne države, postaje i evropska sila.

Nova faza mađarskog angažmana na hrvatskim prostorima nastupa početkom 11. stoljeća, kada se na ugarski dvor sklonio svrgnuti kralj Svetoslav vjerojatno zajedno sa svojim sinom Stjepanom, pa je, po svjedočenju Andrije Dandola, ugarski kralj »Andrija« napao »Dalmatince« i neke od njih prisilio da mu se pokore³⁸. Kako je Dalmacija nedvojbeno još pod formalnim vrhovništvom Bizanta, vjerojatno je Andrija napao Hrvate u jadranskom zaleđu. Svojom intervencijom u Hrvatskoj Ugri su, izgleda, ponajviše pomogli Hrvatima, jer je prolazak glasnika, pa zatim vojske, potom prijeko potrebnih trgovaca između Panonske nizine (odnosno Slavonije) i prijadranske Hrvatske nužno morao između njih ojačati veze. O tome svjedoče i nalazi mađarskog novca na području između Save, Drave i Dunava od kojih najraniji datiraju u vrijeme Andrije I (1046-61)³⁹.

Interes Mađara za prostore južno od središta njihove države, odnosno, za hrvatske prostore u širem smislu, bio je trajan: naime, kada su zahvaljujući slabosti Bizanta u drugoj polovini 11. stoljeća, na teritorij Carstva oko 1070. godine provalili Pečenezi, opljačkali su Trakiju, Makedoniju, a na povratku u Vlašku i kraj oko Vuke. Zbog toga su 1071. prodrli kralj Salamon i herceg Geza u Srijem, osvojili su Sirmij, prešli Savu i nakon tromjesečne opsade zauzeli su i Beograd. Nakon što su doprli do Niša, vraćaju se, napuštaju Beograd, ali trajno zadržavaju Srijem i proširuju svoju granicu do ušća Save u Dunav⁴⁰.

Tako se mađarska vlast ustalila na najistočnijem dijelu današnjeg hrvatskog teritorija u Slavoniji. No, čini se da se od otprilike od tridesetih godina 11. stoljeća, barem koliko na to upućuje opća situacija, učvršćuje hrvatska politička jedinica na panonskim prostorima, koja se protezala od Gvozda na jugozapadu do u blizinu Dunava. Ta će se jedinica nazvati banat ili dukat slavonski i konačno će se u drugoj polovini 11. stoljeća sjediniti s prijadranskom Hrvatskom.

Za vladavine naslijedio je sina Krešimira III - Stjepana I. Hrvatska se i dalje povezuje sa državama srednje Evrope, odnosno, čak se javlja i kao vojnički faktor. Naime, jedna od najglasovitijih koruških velikaških obitelji Eppenstein, buni se nakon 1040. godine protiv njemačkog cara Henrika III (1039-59). Pri tome je vojvoda Adalbert nastojao u borbe uključiti Hrvate i »Mirmidonce«⁴¹. Adalbertov ustanak završio je neuspjehom, a ne zna se da li

³⁷Rački, Documenta, 4; Klaić, Izvori, 21.

³⁸Šišić, Povijest, 484; Vidi i Klaić, Povijest, 333.

³⁹Ž. Tomičić, Neuere Erforschung der Bijelo Brdo - Kultur in Kroatien, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 9, Zagreb 1992, T. 7, 129.

⁴⁰Šišić, Povijest, 531-2.

⁴¹Šišić, Priručnik, I, 227 (radi se o pismu nekog svećenika wormskom biskupu Azeku), pri čemu pod »Mirmidoncima« vjerojatno valja razumijevati Mađare - usp., M. Barada, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj

su se Hrvati i Mađari aktivno angažirali. Međutim, činjenica da se Adalbert nastoji povezati s Hrvatima svjedoči da su oni na panonskom području predstavljali realnu snagu.

Događaj koji bi mogao ukazivati na koridore kojima su kontaktirali dalmatinski i panonski dijelovi Hrvatske jest bitka na Gvozdu 1097. godine. Naime, tada je budući hrvatski kralj Koloman po riječima jednog od glavnih informatora o bici Simunu de Kezi koji piše »Ugarsku kroniku« oko 1285. godine, »poslao vojsku u kraljevstvo Dalmaciju i dao ubiti kralja Petra koji je, došavši pred Ugre u planinama koje se nazivaju Gozd, u spomenutim planinama pobijeden i ubijen. Stoga se iste planine sve do danas u mađarskom zovu **Petur Gozdia**«⁴². Ovako štur zapis o bici skoro da ni ne omogućava bilo kakvu dublju analizu, uz jednu vrlo zanimljivu iznimku: što je to »Patur Gozdia«, odnosno, gdje se bitka odigrala?

U historiografiji su uglavnom tvrdilo i tvrdi se da se radi o današnjoj Petrovoj gori na Kordunu: literatura o tome narasla do nepreglednosti⁴³. Pri tome se izgleda isuviše vodilo računa situaciji iz prošlih nekoliko stoljeća. Tada su se, naime, od 16. stoljeća pa skoro sve do danas, veze Panonije i Dalmacije ostvarivale uglavnom putevima od Zagreba, preko Karlovca na Senj ili Rijeku. Tek u 20. stoljeću, i posebice u zadnjim desetljećima, sve se više putovalo preko Korduna i Plitvica, ili preko Siska i dolinom Une. Pogotovo se ovaj posljednji prolaz dugo vremena zanemarivao, jer je dugo vremena bio i granično područje prema Turskoj. Međutim, baš je u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj bio glavna komunikacija od sjevera na jug, zajedno vjerojatno s putem kroz dolinu Vrbsa: iz Panonije se vrlo brzo moglo Vrbasom stići do starohrvatske županije Pliva koja se nalazila oko Plive i gornjeg toka Vrbsa⁴⁴. Svi su se doticaji između Panonije i Dalmacije odvijali tim koridorima, ponajprije onim dolinom Une. Stoga je logično da svatko tko želi, a pogotovo napadač koji ništa ne smije prepustiti slučaju, iz Panonije u Dalmaciju krenu najprikladnijim putem, pa je tako to zasigurno činio i Koloman.

Istom se logikom rukovodio i hrvatski kralj Petar Snačić, te se i on pokušao obraniti 1097. godine na ovom prostoru i tu negdje dočekao Kolomana. S. Gunjača je razložnim argumentima doveo u pitanje lociranje bitke na Petrovu goru⁴⁵. Smatrao je da valja razlikovati Gvozd iz priče o vojni kralja Ladislava i Petrov Gvozd iz priče o bici protiv kralja Petra 1097. godine, ali da su se ipak dogodile na istom mjestu - na Kapeli, koju je ugarski kralj Ladislav prešao 1091. godine, a potom, poslije šest godina na njoj Petar pokušao zaustaviti Ugre.

Anonimni notar kralja Bele III piše u drugoj polovini 12. stoljeća. Opisuje provalu Mađara na Balkan koja se tobože zbila oko godine 900. i tvrdi da su »zauzevši grad Split pridobili cijelu Hrvatsku...prešavši zatim Petrovu goru (Peturgoz) utaboriše se kod Kupe, te prebacivši se preko ove rijeke dopriješe do Save i zauzeše tvrđu Zagreb...«⁴⁶ Već citirani Šimu de Keza tvrdi da se radi o planinama »... koje se nazivaju Gozd ... stoga se iste planine sve do

11. stoljeća, VAHD 50, 1928-9, Split 1932, 168-9; Klaić, Povijest, 375-6; S. Antoljak, Još nešto o »Cruvatis et Mirmidonibus« Godišen zbornik 19, Skopje 1967, 141-51.

⁴²Rački, Documenta, 481; Šišić, Priručnik, 394; Klaić, Izvori, 86.

⁴³Najpotpunije je izvore i literaturu koja se pojavila do otprilike sredine šezdesetih godina prikupio S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, sv. 4, Zagreb 1975.

⁴⁴Vidi, Šišić, Povijest, 447; Viz. izv. II, 33, bilj. 97; Klaić, Povijest, 286.

⁴⁵Gunjača, Ispravci i dopune, 4, 106 i d., 157 i d.

⁴⁶Vidi, V. Klaić, Slavonija od X do XIII stoljeća, Zagreb 1882, 14-5.

danas u mađarskom zovu »Patur Gozdia« (tj. Petrov gozd)...⁴⁷. Toma Arhidakon spominje samo neke planine u središnjoj Hrvatskoj, isključivo u vezi s ranijim pohodom Vladislava: »Vladislav ... sakupivši brojnu vojsku dođe i zauzme svu zemlju od rijeke Drave do planina, koje se nazivaju »Željezne«⁴⁸.

S. Gunjači je ključni argument u dokazivanju da je mjesto bitke na Kape- li tekst Antonija Bonfinija s kraja 14. stoljeća⁴⁹. Tumačeći vijesti starijih autora, Bonfinije poistovjećuje »Petar-gazdia« s »Petri mons« koji se nalaze »in montem Modrussiae«. Dakle, izgledalo bi da se »Petrova gora« uistinu nalazi u Modrušu, kada to ne bi tvrdio čovjek koji piše skoro 300 godina nakon odigravanja bitke i stotinjak godina nakon Šimuna de Keze. Bonfini ne spominje nijedan drugi izvor o bici koji danas ne bi bio poznat, pa se čini da ih ni ne posjeduje. Stoga tu identifikaciju valja shvatiti kao Bonfinijevo domišljanje o tome gdje se mogla odigrati bitka.

Samo na jednom dijelu hrvatsko-bosansko-hercegovačkog teritorija koji bi odgovarao širem području bitke, od Zagreba do Mostara, S. Gunjača je izbrojio više od deset toponima »Gvozd«, zatim još više od 16 toponima »Gvozd« s nekim atributom, i konačno više od 14 toponima u kojima je »gvozd« etimološka osnova⁵⁰. Što se tiče Petrove gore i toponima koji u osnovi imaju ime »Petar«, postoji ih skoro pedeset⁵¹. Zbog tolike množine »Gvozdova« i »Petrova« lako je moguće da je došlo do zabune. Još i više zbog toga što je u to vrijeme, dakle, u 12. i 13. stoljeću, svaka šuma (a njih je barem bilo napretek) bila »gozd«, pa je informator iz Hrvatske mogao izvijestiti o »Gvozdu« misleći pri tome na bilo koju šumu, a Mađarima bi to izgledalo kao osobno ime. Pri tome valja uzimati u obzir da su svi zapisi o bici nastali barem stotinjak godina nakon bitke (anonimni notar), pa i više (Toma Arhidakon i Šimun de Keza). Koliko su oni uopće mogli točno ustanoviti gdje se bitka odigrala? Prvo, koliko je točno, uslijed protoka vremena, mogao preciznan biti informator u Hrvatskoj? Otprilike se zna kako je u to vrijeme funkcionirala narodna predaja (jer se jedino putem nje mogao očuvati glas o bici, barem u prvo vrijeme)⁵², i nije dvojbeno da je ona mogla u stotinu ili dvije stotine godina bitno iskriviti i osnovne vije- sti o događaju⁵³. Ako su srednjovjekovni pisci mogli tako griješiti u dataciji i kronologiji, određivali slijed nekih događaja i odoka, može se pretpostaviti da su bili i vrlo neprecizni i u tretiranju zemljopisnih činjenica. Za dvojicu ugarskih kroničara, još više za Tomu arhidakona, može se utvrditi: ugarski su kroničari bolje poznavali zemljopis Panonije nego li Dalmacije, a Toma obrnuto - on spominje Panonce, Panoniju, Dravu, Savu, Dunav⁵⁴. Kada

⁴⁷Rački, Documenta, 481; Šišić, Priručnik, 394; Klaić, Izvori, 86. O tom je problemu, zalažući se za drugo rješenje, opširno pisao S. Antoljak, »Petrugoz« ili »Patur Gozdia« Jedna povijesna topografsko-toponomastička zagonetka ili ne?, Predavanja, knj. 1, Zadar 1971.

⁴⁸Toma, 55. Prevodilac V. Rismondo prevodi rečenicu »...usque ad alpes, quae dicuntur ferreae« (Rački, Documenta, 476) kao »do planine, koja se zove Gvozd« što ne bi moglo stajati, jer u originalu stoji množina - »alpes« a ne jednina.

⁴⁹Vidi, izdanje, Antonii Bonfinii, Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia, Hanoviae 1606.

⁵⁰Vidi, Gunjača, Ispravci i dopune, 4, 99-101.

⁵¹Gunjača, Ispravci i dopune, 4, 102 - još jedna Petrova gora, potom Petrovo brdo, Petrašica, Petrušica, Petrova Ploča, Peterkovo brdo (kao imena brda), Nadalje, još 3 Petrova vrha, 6 Petrovih polja, Petrova Poljana, 4 Petrova Sela, Petrovo vrelo, Petrička, 2 Petroveca, 7 Petrovaca, Petrovsko, Petrovski Vidovec, Petrinci, Petrinjci, Petrinjski Lug, Petrinovica, Petrina, Petrinja, Petrcani, Petrovljani, 2 Petrovinca, Petrov dol, Petrov gaj, i konačno, Petrim.

⁵²Vidi, općenito, Povijest hrvatske književnosti 1 (Usmena i pučka književnost), Zagreb 1978.

⁵³V. Mošin, Ljetopis papa Dukljanina, Zagreb 1950, 18, je uspio precizno ustanoviti da pisac LjPD koji živi u 12. stoljeću, griješi u vremenskom određivanju događaja prve polovine 12. stoljeća 2 godine, 11. stoljeća za nekih dvadesetak godina, a 10 stoljeća do stotinu godina.

⁵⁴Toma, 20, 43.

govori o unutrašnjosti i tamošnjoj crkvenoj organizaciji, zna za »župu Cetinjsku, Livanjsku, Klišku, Mosor, Omiš i Krbavu, te preko Gvozda sve do granice Zagreba i čitavu Maroniju«⁵⁵. Poznata su mu mjesta u zaleđu dalmatinskih gradova, otprilike u onim granicama kojima je još u 10. stoljeću Hrvatsku omedio car Konstantin VII u djelu »De administrando imperio«. Dakle, Tomino poznavanje područja sjevernije od dalmatinskih rijeka (Zrmanje, Krke i Cetine), prema Panoniji, odnosno Sisku i Zagrebu, prilično je površno. Pitanje je da li on, a i bilo koji drugi suvremeni kroničar, uopće zna za neku pojedinačnu planinu »Gozd« ili govori o »Gozdovima (Gvozdoima)« misleći isključivo na čitav planinski niz. Ovu pretpostavku potvrđuje i iskaz Šimuna de Keze koji govori o »planinama koje se nazivaju Gozd« ili »planine koje se do danas na mađarskom nazivaju Patur-Gozdia«⁵⁶. Da je pisac stvarno znao na koju se točno planinu misli i ako je uopće mislio na jednu, a ne na niz, napisao bi »mons« - »planina« u jednini, a ne bi stavljao množinu. Bitno je uočiti da su te »planine« ili samo »planina Gozd« za sve te autore razdjelnica između Panonije i Dalmacije. S jedne je strane poznata Dalmacija, s druge strane poznata Panonija. Nepoznato, a to su »planine« ili »planina« - »Gozd« je relativno široko područje koje u svakom slučaju nije manje od četverokuta omeđenog Plješivicom, Velikom i Malom Kapelom, današnjom Petrovom gorom i Zrinjskom gorom, a možda i još područjem nešto istočnije.

Čini se stoga da se minucioznom analizom pisanih izvora ne može stići do nespornog stava o poziciji »Gvozda«. Mjesto bitke valja tražiti na najboljem, najkraćem i najlogičnijem putu od Panonske nizine prema Dalmaciji. Rimske su ceste krajem 11. stoljeća bile u krajnje lošem stanju ili posve zapuštene i zaboravljene⁵⁷. No, Rimljani su gradili ceste tako da su one na upravo idealan način savladavale sve prepreke, i njihova se trasa može smatrati idealnom. Stoga je logično da i u vrijeme kada tih cesta više nema, ili se samo razaznaju na terenu, srednjovjekovni putnici slijede njihov opći pravac pružanja. Ako se smije vjerovati anonimnom notarju kralja Bele III vojske su dolazile od »Petrove gore« do Kupe, potom bi prešle preko rijeke, produžile prema Savi i dalje na sjever. Taj prijelaz preko Kupe vjerojatno se nalazio u neposrednoj blizini Siska⁵⁸, a onda bi put slijedio desnu obalu Save, jer se tim prostorom pružala i rimska cesta od Siska do Andautonije (današnje Šćitarjevo), gdje se prelazila Sava.

Područje u donjem toku Kupe i uže područje Siska, dakle, bili bi polazište za svaku vojsku koja bi željela preko Dinarida stići u Dalmaciju, prije nego li područje današnjeg Karlovca i nedaleka Petrova gora. Moguće je od Siska bilo putovati uz Kupu i Mrežnicu do Biviuma na Mrežnici, pa do Avenda (u Lici), Arupiuma i Epidotiuma, i potom dalje prema Asseriji (kod Benkovca) i Burnumu (kod Ivoševca). Bio bi to put koji se pružao čak i zapadnije od pretpostavljenog bojišta na Petrovoj gori. On je u svakom slučaju zaobilazan, dio godine teško prohodan i stoga malo vjerojatan. Valja

⁵⁵Toma, 46.

⁵⁶»Montibus qui Gozd dicuntur« »montes usque hodie in hungarico Patur-Gozdia nominantur« - Rački, Documenta, 481; Klaić, Izvori, 86.

⁵⁷Naime, one su već bile takve u 9. i 10. stoljeću, barem u dalmatinskom zaleđu, jer Konstantin Porfirogenet priča kako su Hrvati prenosili svetog čovjeka Martina. Da su ceste postojale, vjerojatno bi ga prevozili na kolima. (DAI 31/45; Viz.izv.II, 43; Klaić, Izvori, 44-5).

⁵⁸Moguće je gazu na desnom zavoju oko 1-1,5 km uzvodno od današnjeg sisačkog kaštela, gdje je Kupu 1593. godine prešao sa svojom vojskom Hasan-paša Predojević: opširnije u: Sisačka bitka 1593, Zagreb-Sisak 1994. Šišić, Povijest, 622, na karti iscertava kao da se kod Zagreb prelazilo Savu, a zatim Kupu kod današnjeg Pokupskog, što je teško održivo. Potom iscertani put ima još više nelogičnosti - ide do Topuskog, pa zatim oštar zaokret na zapad, u Petrovu goru, potom oštro skretanje na jug, prema Cetinu (ili Četingradu), Drezniku te Bihacu. Da bi se stiglo do Bihaca postojali su i postoje mnogo bolji, brži i sigurniji putovi nego li ovaj.

se oslanjati na suvremene izvore, a jedini podatak iz ranog srednjega vijeka o putovanjima na ovom području jest onaj o Ljudevitu Posavskom: on je bježao iz Siska prema Dalmaciji, a po svemu sudeći, usputna mu je stanica bio Srb na vrelu Une⁵⁹. Potom je stigao u Dalmaciju, gdje je ubijen⁶⁰. To bi, uostalom, bio i puno logičniji put - prvo od Siska na jugoistok, sve do ušća Une, jer se tako slijedila rimska cesta, a potom dolinom Une do Raetiniuma. Moglo se iz Siska krenuti i preko Zrinjske gore, jer je njezin vrh na 616 m, a prijevoj, ublažen dolinom Petrinjčice, sa 476 m ne predstavlja ozbiljniju prepreku. Na ovom su prostoru, upravo da bi kontrolirale taj put, podignute i utvrde Hrastovica, Petrinja i Zrinj. One svakako postoje u 13. stoljeću, ali već tada Petrinja dobiva povlastice slobodne varoši, pa se može pretpostaviti da su i Petrinja, pa i druge, postojale i u ranijim stoljećima. 1382. spominje se put koji ide od Blinje prema Petrinji i dalje prema jugu⁶¹. Osim toga, na tom prostoru je vjerojatno bio i grad Ljudevita Posavskog - »na strmom brdu«, a možda je to bio neki od upravo spomenutih⁶², kao alternacija Sisku kojeg su Franci sve više ugrožavali i već tada zasigurno i osvojili. Za razliku od ovih prostora, oko Petrove gore utvrda gotovo da i nema. Bilo kako bilo, kretale se vojske kroz relativno prohodno i nisko brdsko područje ili dolinom Save i Une, nužno su se putevi susretali oko današnjeg Raetiniuma (u okolici današnjeg Bihaća), a potom do današnjeg Bosanskog Petrovca otkuda bi zaokrenula na jug sve do Knina. Putnici su imali više varijanti: slijediti Unu sve do izvora, do Srba (do kuda je stigao i Ljudevit), a potom ili se spustiti do Ličke Kaldrme i slijediti tok Butižnice sve do Knina, ili se popeti na 793 m visoki Srbski klanac i odande doći do Otrića, otkuda je niz Zrmanju otvoren put u Dalmaciju, odnosno, prema Kninu, gdje je stolovao i otkuda je vjerojatno krenuo kralj Petar⁶³. Stoga se čini logičnim pretpostaviti kako je mađarska vojska krenula preko Kupe i Siska na jug i da je došlo do bitke⁶⁴, otprilike u Zrinjskoj gori ili u porječju Une. Tako se preko Siska, pa dolinom Une i dalje na jug održavala najintenzivnija komunikacija između sjevera i juga Hrvatske, što će, usprkos nepostojanju političkog jedinstva, bitno utjecati na stvaranje jedinstvenih ili sličnih političkih, gospodarskih, društvenih i kulturnih prilika u kraljevstvu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Z u s a m m e n f a s s u n g

VON DER VERBUNDENHEIT SLAWONIENS, KROATIENS UND DALMATIENS IM FRÜHEN MITTELALTER UND LOKATION DER KAMPF AM GVOZD IM 1097.

Der Autor analysiert die politische, wirtschaftliche, Verkehrs- und kulturelle Verbundenheit der kroatischen Länder - Slawoniens, Kroatiens und Dalmatiens - vom 9. bis Anfang des 12. Jahrhunderts. Im zweiten Teil des Artikels trägt er, im Gegensatz zu den meisten Historikern, die Meinung vor, daß der Kampf zwischen dem König Petar und den Ungarn 1097 auf der Zrinjska gora stattgefunden hat.

⁵⁹ARF za god. 822; Rački, Documenta, 327; Klaić, Izvori, 18.

⁶⁰ARF za god. 823; Rački, Documenta, 328; Klaić, Izvori, 18.

⁶¹CD XVI, 286-7.

⁶²»In arduo monte« - Šišić, Povijest, 315, tvrdi da se taj grad nalazi »zacielo negdje Sisku na jugu« - Annales regni Francorum za god. 820; Rački, Documenta, 325; Klaić, Izvori, 17.

⁶³Šišić, Priručnik, 394; Rački, Documenta, 481; Klaić, Izvori, 86.

⁶⁴Stanovništvo se u tim krajevima potpuno izmijenilo iseljavanjem pred Turcima i doseljavanjem u novoosnovanu Vojnu krajinu. Ne mora biti nikakav dokaz, jer se radi vjerojatno o toponimima kasnijeg postanka koji ne označavaju šumu, već željezo - »gvožđe« ali ipak vrijedi spomenuti da i u blizini Zrinjske gore postoji lokalitet Gvozdansko, pa i Gvozdenuš a i Gvozden.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.